

Anmeldelse

Stuart Vyse, *Overtro*, Oversat af Sara Nordvig Borup, Forlaget Univers 2024, 180 s., 169 kr.

Hvad er overtro? Er kvinder mere overtroiske end mænd? Og hvorfor? Disse og mange flere spørgsmål kan man finde svar på i Stuart Vyses bog *Superstition: A Very Short Introduction*, der nu er blevet oversat til dansk på Forlaget Univers med den korte titel *Overtro*. Vyse, der i mange år var professor i psykologi på Connecticut College, har gennem meget af sin karriere forsket i det psykologiske grundlag for fænomenet overtro. Denne bog indkapsler derfor Vyses mangeårige interesse for overtro og formidler den til et bredere publikum i et letlæseligt og letfordøjeligt format. Bogen består af seks kapitler i alt, hvor læseren præsenteres for betydningen af begrebet overtro i den græsk-romerske antik, den vestlige middelalder, oplysningstiden og samtiden. Foruden denne begrebshistoriske gennemgang laver Vyse nedslag i psykologien bag overtro og afslutter bogen med et kort kapitel, hvor der perspektiveres til aktuelle og fremtidige samfundsmæssige udfordringer, hvor overtro som fænomen kan vise sig at få betydning. Alt dette på kun 180 sider!

I Vyses definition forstås overtro først og fremmest som et transaktionelt begreb, der ikke har nogen fast betydning. Ordet overtro har gennem tiderne refereret til forskellige fænomener, praksisser eller tankesæt, som altid er blevet sat i opposition til et mere accepteret verdensbillede, hvilket har været med til at delegitimere det begrebet overtro refererede til. Med andre ord har det ændret sig gennem tiderne, hvad der er blevet betragtet som værende overtro, og hvorfor netop dette eller hin blev betragtet som overtro. Derfor udgør hovedparten af bogen også en slags begrebshistorisk gennemgang af de forskellige måder begrebet overtro er blevet brugt på.

Det første kapitel indledes med en gennemgang af forskellige historiske praksisser, som mange i dag nok ville beskrive som en slags overtro: heriblandt kinesisk spådomskunst, persisk astrologi, egyptiske amuletter samt græsk-romerske besværgelser og forbandelser. Ingen af disse praksisser blev dog betragtet som overtro i deres samtid. Begrebet overtro, pointerer Vyse, opstod først i en græsk kontekst, hvor begrebet blev udtrykt med det græske ord *deisidaimonia*, der oprindeligt refererede til en person, som var særdeles omhyggelig i sin religiøse praksis. Af den grund havde betegnelsen positive konnotationer; men med tiden kom begrebet i den græske verden til at referere til en person, der var umådeholden og overdreven – og unødvendigt – omhyggelig i forhold til den religiøse praksis. En omhyggelighed der havde sin rod i en udpræget ærefrygt og frygt for guderne. Samme negative betydning fik begrebet i en romersk

kontekst, hvor begrebet blev oversat til det latinske *superstitio*, der tilsvarende refererede til det at 'stå over' for guderne med ærefrygt (s. 28), hvilket ikke passede godt sammen med romernes positive valorisering af mental sindsro. Denne overdrevne ærefrygt for det guddommelige blev hos romerne med tiden også forbundet med fremmede religiøse praksisser, der ikke blev opfattet som forenelige med den romerske statskult, men som alligevel i kraft af Romerrigetets store militære ekspansioner spredte sig ud i Romerriget. Beskyldninger om overtro blev således også rettet mod den kristne sekt, der som bekendt spredte sig fra den romerske provins Judæa i det første århundrede e.v.t.

Begrebet overtro blev dog med tiden også indoptaget i den kristne retorik i takt med, at kristendommen blev gjort til den officielle statsreligion i Romerriget under Kejser Theodosius (380 e.v.t.). Med fremkomsten af kristendommen skete der dog en forskydning i brugen af begrebet, idet kirkefædrene brugte begrebet dels til at beskrive den religiøse praksis blandt hedninge, dels til at udsondre og delegitimere konkurrerende former for kristendom som kætterske forvridninger af kristendommen (s. 37 ff.). Op igennem middelalderen levede 'overtroen' dog fortsat videre og blev eksempelvis praktiseret af gejstlige, der villigt gav sig i kast med af kirken forbudte praksisser som trolddom, magi og astrologi (s. 50 f). I det 14. og 15. århundrede og fremefter steg bekymringen for de forbudte praksisser, hvilket udmøntedes i hekseforfølgelserne. I længden var den katolske kirke som bekendt ikke i stand til at inddæmme alle former for heterodoks kristendom, og med reformationen blev beskyldningen om at praktisere overtro også rettet mod den katolske kirke.

Med oplysningstiden skete endnu en forskydning i forståelsen og brugen af begrebet overtro, så overtroen ikke længere dækkede over dårlig religion, hvad enten dette blev forstået som overdreven frygt for guderne eller illegitime former for kristendom. Med oplysningstiden fik nye aktører, videnskabsmændene, definitionsretten, og derfor blev overtro nu et begreb, der kom til at referere til dårlig videnskab, for eksempel som denne 'dårlige' videnskab blev praktiseret af kirkens gejstlige eller af de spiritualister, der søgte nye veje til at komme i berøring med det 'overnaturlige' (s. 79 ff). Det er ifølge Vyse denne definition på overtro, der stadig er den fremherskende i dag.

Herefter gennemgår Vyse en række eksempler på overtro, der stadig er almindelige i dag, som eksempelvis det onde øje, homøopati, astrologi, at spilde salt, at gå under en stige osv. Dette følges op af en fremstilling af psykologien bag overtro, og her peger Vyse på, at overtro for eksempel er en smule mere almindelig blandt kvinder end mænd, og at yngre er mere overtroiske end ældre personer. Der peges også på en række personlighedstræk, der er forbundet med overtro, samt en række positive såvel som negative konsekvenser ved at være overtroisk.

Afslutningsvis gør Vyse sig tanker om fremtiden for overtro, og perspektiverer til en række aktuelle problematikker, hvor han mener, at overtroen gør sin virkning gældende.

Idet bogen henvender sig til et bredere publikum, der ikke nødvendigvis har det store kendskab til fænomenet overtro, eller nødvendigvis har en akademisk interesse i fænomenet, er den velforsynet med billeder og skrevet i et let og ligefremt sprog,

ligesom Vyse også holder sig fra forskerens mere snævre interesse i og forpligtelse på at indplacere sin udlægning af fænomenet overtro i forskningsfeltet. Vyse refererer naturligvis løbende forskellige forskningsprojekters resultater, særligt i bogens femte kapitel, der har fokus på psykologien bag overtro, hvilket også er der, hvor Vyses egentlige forskningskompetence og -interesse ligger. Hvert kapitel i øvrigt er forsynet med en litteraturliste til sidst i bogen, ligesom der også til hvert kapitel er forslag til videre læsning, hvor læsere, der måtte have ønsket om at grave nogle spadestik dybere, har mulighed for at orientere sig i et udsnit af den relevante forskningslitteratur. Den interesserede læser må dog herefter selv konsultere forskningslitteraturen for at blive klogere på, hvad *state of the art* er i forskningen i overtro. Dette er ikke som sådan en svaghed ved bogen, idet det er helt i trit med formatet og formålet med bogen, da bogens målgruppe nok er en gruppe, for hvem diskussioner af forskeres faglige uenigheder ikke nødvendigvis har interesse. Er man dog først vant til at få indplaceret en udlægning i et forskningslandskab, kan man dog godt savne en meget kort indføring i, hvor forskningen står henne i dag, og hvordan Vyse indplacerer sig i forhold til de forskellige positioner.

En svaghed ved bogen er til dels, at begrebet overtro historisk har været sammenfiltret med andre begreber, og at Vyse ikke altid formår at navigere igennem de historiske eksempler, uden at man som læser mister overblikket en smule over begrebets betydning, hvordan og i hvilken sammenhæng begrebet blev brugt. I bogens historiske redegørelser støder læseren på en række eksempler, der alle ifølge Vyse er eksempler på betydningen af overtro i middelalderen, eksempelvis akademiske studier af astrologi ved universiteterne, Kong Filip IV af Frankrigs anklager mod tempelridderne for kætteri og sodomi samt naturligvis hekseforfølgelserne. Selve ordet overtro benyttes dog sjældent i Vyses historiske fremstilling af middelalderen, i stedet er det andre begreber, så som kætteri, magi, trolddom, sodomi, dæmontilbedelse osv., der bliver fremhævet. Dermed rejser der sig dog et spørgsmål, der knytter sig til de forskellige begrebers indbyrdes relationer, såvel som en tydeligere markering af Vyses begrebsanalytiske metodevalg. Selvom Vyse utvivlsomt korrekt identificerer en diskursiv beslægtethed mellem ovennævnte begreber og begrebet overtro, så ville det have klædt bogen at gøre mere ud af en begrebsafklaring i denne del af bogen, da begreberne i fremstillingen kommer til at fremstå som begreber, der alle blot er enten identiske med eller underbegreber til begrebet overtro. Som læser sidder man tilbage med tanken, at præcis den samme fremstilling af middelalderen kunne have været skrevet, hvis man udskiftede begrebet overtro med eksempelvis begrebet magi. Problematikken skyldes muligvis Vyses meget brede definitioner på overtro (dårlig religion / dårlig viden-skab), der må siges at indfange temmelig mange fænomener. Derudover skyldes det også, at Vyse igennem bogen skifter mellem at præsentere begrebets historiske betydninger loyalt ift. den historiske kontekst, samtidig med at han bruger plads på at beskrive historiske praksisser, eksempelvis helgendyrkelse og relikvier, "som vi i dag ville kalde overtro" (s. 63). Dette gøres dog uden at klargøre om og hvordan sådanne praksisser kunne blive betragtet som overtro i den historiske kontekst. I stedet får man

som læser en fornemmelse af, at en nutidig videnskabelig (som Vyse selv repræsenterer) såvel som en særlig protestantisk-luthersk forståelse af overtro fletter sig ind i fremstillingen af overtroens udtryksformer.

Bogens største svaghed er i denne læsers optik dog nok det sidste kapitel med titlen "Fremtiden for overtro", hvor Vyse aktualiserer og problematiserer fænomenet overtro i en samtidig og fremtidig kontekst. Vyse er bekymret for, at overtroen er ved at sprede sig og vokse i det moderne samfund, efter at overtroen siden oplysningstiden har haft svære kår som alment accepteret måde at tænke og forstå verden på. Overtroen, skriver Vyse, vil nok altid være med os og kan også være relativt harmløs (s. 154), men overtroen bliver hos nogle personer understøttet af en tankegang, der er problematisk. Denne gruppe, som Vyse kalder "de sande troende", accepterer blindt overtro, idet "deres rationelle side aldrig kommer i spil" (s. 155). For det første er det en noget bastant udmelding, at denne gruppe *aldrig* tænker rationelt. Men derudover forklares det aldrig, hvem denne gruppe er, hvorfor denne gruppe rubriceres som "sande troende", der skrives heller ikke noget om, hvor stor denne gruppe er, eller hvor og hvordan deres blinde tro på overtro finder en samfundsmæssig udtryksform eller virkekraft. I stedet springer Vyse frem i argumentationen og nævner en række aktuelle problematikker: Eksperternes statustab, vaccineskepsis, klimabenægtelse, antidemokratiske kræfter og autoritarisme. Alle disse er unægteligt aktuelle og reelle problematikker; men det bliver aldrig gjort klart i bogen, hvad sammenhængen er mellem "de sande troende", overtro og så disse epokale nøgleproblemer, som udfordrer vores nuværende samfund. Der er sikkert relevante koblinger at lave, der kan kaste nyt lys over fremkomsten og den fremtidige udvikling af samfundets aktuelle udfordringer, og hvordan samfundet håndterer dem eller ikke håndterer dem i lyset af overtro. Det er bare ikke en kobling Vyse laver i denne bog, og i stedet efterlades læseren med en kort antydning af en sammenhæng og et tyndt forsøg på en samtidsdiagnose.

Til trods for disse kritiske bemærkninger udgør denne bog en fornuftig og kortfattet oversigt over overtroens begrebshistorie, som mange læsere utvivlsomt vil finde både underholdende og oplysende. Skulle læseren få lyst til at blive klogere på spørgsmålet om overtro, så er bogen jo heldigvis forsynet med referencer til bøger, hvor emnet behandles mere dybdegående.

*Simon Nørgaard Iversen, lektor, ph.d.
Læreruddannelsen i Silkeborg
sniv@via.dk*